
Marcin Dług OFMConv

**Ikona św. Franciszka na podstawie
euchologii mszy *Dilectus Deo*
z *Missale Franciscanum Regulae BN, VI.G.38.***

**The Icon of St. Francis Based on the Euchology
of the Mass *Dilectus Deo* from *Missale
Franciscanum Regulae BN, VI.G.38.***

Streszczenie: Celem, niniejszego artykułu jest ukazanie osoby św. Franciszka w świetle euchologii formularza *Dilectus Deo*, uznawanego za najstarszy zestaw tekstów mszalnych, dedykowanych założycielowi minorytów. Temat został zrealizowany dzięki analizie poszczególnych części mszy o świętym. Źródłem materiału badawczego był *Missale Franciscanum Regulae*, przechowywany w Bibliotece Narodowej w Neapolu pod sygnaturą BN, VI.G.38., datowany na pierwszą połowę XIII w.

Śpiewy mszalne stawiają św. Franciszka wśród wielkich mężów historii zbawienia takich jak Mojżesz, prorok Samuel i król Dawid. Chwalebny Franciszek staje się treścią modlitwy Kościoła i jawi się w niej jako wstępujący do chwały nieba, zasiadający na tronie chwały i współkrólujący ze swoim Zbawicielem. Zakonodawca, utożsamiony ze światłem, które sam w pełni przyjął, rozświetla drogę wierzącym poprzez przykład swojego życia. *Propria* prezentują Franciszka jako dobrego sługę, który pomnożył dary otrzymane od Stwórcy i został nagrodzony szczególnym udziałem w życiu swojego Pana. Dlatego euchologia na wzór Mesjasza nadaje mu trzy tytuły ministerialne: świadka, wodza i nauczyciela. Święty, jawi się jako głosiciel Bożego miłosierdzia i zaprasza zgromadzenie liturgiczne do postawy uwielbienia.

Modlitwy prezydencjalne pokazują Franciszka jako ideał do naśladowania, wzywający wierzących do gardzenia tym, co przyziemne i nieistotne dla zbawienia. Św. Franciszek występuje w oracjach jako wstawiennik, wypraszający dla grzeszników oczyszczenie z wszelkich win. Jest on przykładem właściwego korzystania z otrzymanego daru komunii z Bogiem. Dlatego swoim świadectwem oświetla członków Kościoła pielgrzymującego by w zjednoczeniu z Chrystusem i wierności słowu kroczyli ku chwale nieba.

Formularz mszalny *Dilectus Deo* maluje przed wierzącym rzeczywistą ikonę przemienionego Franciszka, zasiadającego w chwale, upodobnionego do Chrystusa – króla, kapłana i proroka. Teksty liturgiczne pozwalają widzieć św. Franciszka w perspektywie chryzologicznej: przebóstwionego, innego, chwalebne jednak nie oderwanego od ludzkiej egzystencji.

Słowa kluczowe: św. Franciszek z Asyżu, *Dilectus Deo*, *Missale Franciscanum Regulae*, euchologia, formularz mszalny, ikona liturgiczna, przebóstwienie, chrystologia franciszkańska, modlitwy mszalne, tradycja liturgiczna XIII wieku.

Keywords: St. Francis of Assisi, *Dilectus Deo*, *Missale Franciscanum Regulae*, euchology, mass formularies, liturgical icon, deification, Franciscan Christology, euchological prayers, 13th-century liturgical tradition.

Wstęp

Autentyczny obraz człowieka, jego piękno i prawda wyrażają się w trwałym zjednoczeniu z uwielbionym Panem. Źródłem tej komunii jest tajemnica wcielenia i wydarzenia paschalne, których skutki rozciągają się na całą historię zbawienia, kontynuowaną przez Kościół. Ukryty w sakramentalnych znakach Chrystus, Bóg i człowiek, stale odnawia ludzką naturę, poddając ją procesowi przemiany, odzyskując w wierzącym prawdziwy obraz Boga i zarazem przywracając właściwy kształt jego człowieczeństwu. Ów proces tradycja Kościoła nazwała przebóstwieniem¹, a jego reminiscencje odnajdujemy m.in. w tekstach liturgicznych dedykowanych świętym.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie obrazu św. Franciszka, jaki rysuje przed wierzącym liturgia. Teksty liturgiczne o świętych, są swoistym oknem, otwierającym odbiorców na misterium ich życia. Zatem, na przykładzie konkretnych modlitw, postaram się odpowiedzieć na pytania: Jakie prawdy o św. Franciszku akcentuje euchologia? W jaki sposób zestawia jego życie z osobą Chrystusa? Czy postać Asyżanina, wylaniająca się z celebracji, jest w istocie ikoną – rzeczywistością przemienioną, przebóstwioną czy też zdjęciem faktów historycznych?

Podstawowym źródłem dla podjętego tematu będzie formularz mszalny *Dilectus Deo*, zawarty w *Missale Franciscanum Regulae*, przechowywanym w Bibliotece Narodowej w Neapolu pod sygnaturą BN, VI.G.38., datowanym na pierwszą połowę XIII w. i uznawanym za jeden z najstarszych franciszkańskich kodeksów liturgicznych. Manuskrypt był sporządzony przez franciszkanów i używany w wielu konwentach, o czym świadczą liczne dopiski zamieszczone w księdze². Zabytek należy do rodziny ksiąg zwanych *Missale Regulae*, do której zalicza się ponadto: MS 607, przechowywany w bibliotece Sacro Convento w Asyżu, MS Ross 199 z Biblioteki Watykańskiej w Rzymie, MS 367 z Biblioteki Corsinich w Rzymie oraz Lat. Liturg. f 34

¹ Por. Z.J. Kijas, *Przebóstwienie człowieka i świata*, Kraków 2000, s. 141.

² Por. M. Przechowski, *Missale Franciscanum Regulae, codicis VI.G.38 Bibliothecae Nationalis Neapolinensis*, (Monumenta Studia Instrumenta Liturgica, t. 31), Città del Vaticano 2003, s. LIII-LVI.

z Biblioteki Bodlejańskiej w Oxfordzie. Cechą charakterystyczną zaprezentowanej grupy kodeksów jest to, że powstały po pierwszej edycji minoryckich ksiąg liturgicznych, opublikowanych w 1230 r. Ich zawartość wywodzi się z rzymskiej tradycji liturgicznej opartej na *Ordinarium* Innocentego III (między 1213 a 1216 r.), a przekazanej przez mszał Honoriusza III. Inną linią łączącą wymienione zabytki są ślady reformy ksiąg liturgicznych przeprowadzonej przez generała franciszkanów Haymona z Faversham w latach 1243-1244 i wcielanej w życie w kolejnych dziesięcioleciach XIII w.³

Metodami naukowymi opracowania będą: metoda historyczno-krytyczna oraz lingwistyczna. W ramach metody historyczno-krytycznej zostanie odtworzona historia formularza. Do powyższej metody zaliczamy analizę intertekstualną, która w niniejszym badaniu naukowym pozwoli na odnalezienie inspiracji biblijnych opracowywanej euchologii. Analiza intertekstualna będzie podstawowym obszarem umożliwiającym wydobycie najistotniejszych akcentów teologicznych badanych tekstów. Metoda lingwistyczna z analizą syntagmatyczną pozwoli na wniknięcie w głąb euchologii i ukáže szersze bogactwo semantyczne poszczególnych syntagm. Materiał zgromadzony w wyniku przeprowadzonych analiz będzie podstawą do zebrania syntezy, opisującej postać św. Franciszka, która wylania się z badanego formularza mszalnego⁴.

Kontekst liturgiczno-historyczny formularza mszalnego *Dilectus Deo*

Średniowieczne księgi proveniencji franciszkańskiej posiadają trzy różne formularze mszalne na uroczystość św. Franciszka. Ich nazwy pochodzą od pierwszych słów introitów. Msza *Os Iusti* znajduje się w pięciu manuskryptach. Biorąc pod uwagę datacje poszczególnych zabytków należy przyjąć czas powstania tego formularza na pierwszą połowę XIII w.⁵ Drugim schematem mszalnym jest msza *Gaudeamus*. Ten formularz jest najbardziej popularnym zestawem tekstów eucharystycznych o fundatorze zakonu minorytów. Został ukonstytuowany w księgach franciszkańskich w ramach reformy Haymona z Faversham, dzięki czemu był przekazywany w kolejnych wydaniach od połowy XIII w. do mszałów drukowanych. W tym miejscu należy wspomnieć o tym, że śpiew *Os iusti* ma swoje miejsce w owym formu-

³ Por. Tamże, s. XXVIII-XXXIV.

⁴ Por. A. Żądło, *Hermeneutyka w badaniach nad formami modlitw liturgicznych*, w: *Studia liturgiczne*, t. 11: *Badania nad liturgią w Polsce po Vaticanum II (Historia-Kierunki badań-Metodologia)*, red. C. Krakowiak, W. Pałęcki, Lublin 2015, s. 98-102.

⁵ Por. *Franciscus Liturgicus, Editio Fontium Saeculi XIII*, red. F. Sedda, współpraca J. Dalarun, Padova 2015, s. 369-370.

rze, ponieważ rubryki umieszczają go jako gradual w mszy z uroczystości oraz introit w mszach oktawy⁶.

Ostatnim zestawem mszalnym poddawanym analizie jest msza *Dilectus Deo*. Ów formularz, poza mszałem neapolitańskim, przekazują jeszcze dwa kodeksy: Mszał o sygnaturze 376 z rzymskiej biblioteki Corsinich oraz kodeks BC, F.VI.29 z biblioteki miejskiej w Bolonii. Według badaczy jest to najstarszy zachowany schemat mszalny o św. Franciszku, a wybitny historyk liturgii franciszkańskiej, Stephen Van Dijk, uważa, że mszę *Dilectus Deo* mogły zawierać mszale wydane po kapitule w Asyżu w 1230 r.⁷ Istnieje duże prawdopodobieństwo, że pierwszy formularz mszalny o św. Franciszku powstał na dzień jego kanonizacji 16 lipca 1228 r. Br. Tomasz z Celano w *Pierwszym życiorysie św. Franciszka*, opisując uroczystości kanonizacyjne, podaje, że podczas celebracji wykonywano nowe pieśni⁸. Biograf Świętego odnosi się do obrzędu poprzedzającego Mszę świętą, a będącego uroczystym ogłoszeniem Franciszka świętym Kościoła i podaniem daty obchodu jego święta. Możemy jedynie przypuszczać, że podczas sprawowania Eucharystii, która następowała po powyższym obrzędzie, również zastosowano nowe teksty i śpiewy dedykowane założycielowi minorytów. Prawdopodobieństwo występowania omawianej euchologii w mszy kanonizacyjnej św. Franciszka wzmacnia fakt, iż kolekcie, sekrecie i modlitwie po komunii z niniejszego formularza przypisuje się autorstwo papieża Grzegorza IX, który przewodniczył uroczystościom kanonizacyjnym⁹. Czy ostatecznie modlitwy prezdyialne i inne części omawianego formularza były zastosowane w celebracji w Asyżu w 1228 r. pozostaje kwestią otwartą.

Schemat mszalny w *Missale Franciscanum Regulae* z Neapolu jest zatytułowany *In nativitate beatissimi patris nostri Francisci de ordine minorum fratrum et in omnibus festivitibus eius* i znajduje się na kartach: 249r, 249v, 250r. Znamienny jest incipit tytułu obchodu: *In nativitate*. Oczywistym jest, że nie chodzi tutaj o wspomnienie urodzin św. Franciszka, ale narodzin dla nieba, czyli śmierci, która miała miejsce 4 października 1226 r. Papież Grzegorz IX, ogłaszając założyciela minorytów świętym, obwieścił, że uroczystość będzie obchodzona w dniu jego śmierci¹⁰. Zatem tytuł celebracji o św. Franciszku nie posiada wymiaru czysto rubrycystycznego, ale niesie w sobie treść teologiczną, której główną myślą są nowe narodziny do pełni życia w chwale niebieskiej. Taki tytuł uroczystości św. Franciszka był swego rodzaju potwierdzeniem skuteczności drogi naśladowania Jezusa Chrystusa na wzór

⁶ Tamże, s. 353, 388.

⁷ Tamże, s. 359.

⁸ Por. Tomasz z Celano, *Życiorys pierwszy św. Franciszka* 126, w: *Źródła franciszkańskie*, red. R. Prejs, Z. Kijas, Kraków 2005, s. 532.

⁹ Por. S. J. P. Van Dijk, J. Hazelden Walker, *The Origins of The Modern Roman Liturgy*, London 1960, s. 378.

¹⁰ Por. Tomasz z Celano, *Życiorys pierwszy* 126, w: *Źródła franciszkańskie*, s. 532.

Patriarchy zakonu, a zarazem apologią nowej formy życia w Kościele, jaką niewątpliwie zapoczątkował św. Franciszek, a którą kontynuował dynamicznie rozwijający się zakon¹¹.

Teksty liturgiczne zamieszczone w ramach formularza służyły nie tylko w dniu narodzin dla nieba św. Franciszka, ale również podczas innych celebracji dedykowanych Asyżaniowi, takim jak: oktawa uroczystości, translacja obchodzona 25 maja oraz wspomnienie kanonizacji przypadające na 16 lipca¹². XIII-wieczne franciszkańskie księgi liturgiczne nie podają obchodu stygmatów św. Franciszka. Idea liturgicznego wspominania stygmatów pojawia się dopiero w 1304 r. Zakon uzyskał wtedy aprobatę ze strony papieża Benedykta XI na uroczysty obchód stygmatów św. Franciszka w rycie zdwojonym¹³. Kwestia celebracji stygmatów powróciła podczas kapituły generalnej w Cahors w 1337 r. Natomiast na następnej kapitule w Asyżu w 1340 r. zatwierdzono teksty liturgiczne na owe święto¹⁴.

Prezentacja formularza *Dilectus Deo*

Formularz mszalny *Dilectus Deo* zamieszczony w *Missale Franciscanum Regulae* z Neapolu, zawiera kompletny zestaw tekstów przeznaczonych na mszę o świętym tzw. *proprium*, czyli teksty własne. W okresie średniowiecza typowy repertuar mszalny dla świętego czczonego w kalendarzu liturgicznym tworzyły śpiewy: *introitus*, *graduale*, *alleluia*, *offertorium*, *communio*; oracje: *collecta (oratio)*, *secreta*, *postcommunio* oraz teksty biblijne: *epistola* i *evangelia*. Ponieważ XIII-wieczne *missalia plenaria* nie zawierały licznych prefacji, zatem w przypadku

¹¹ Por. J. Nowak, *Święci w misterium paschalnym Chrystusa*, Pallotinum, Poznań 2020, s. 48-49.

¹² Rubryki omawianego formularza nie precyzują innych obchodów dedykowanych św. Franciszkowi. Jednak już w XIII w. jest obchodzona translacja i oktawa, co potwierdzają księgi opublikowane po reformie Haymona z Faversham. Ponadto na kapitule w Lyonie w 1299 r. wprowadzono cotygodniową mszę wotywną o św. Franciszku. Por. S.J.P. Van Dijk, J. Hazelden Walker, *The Origins*, s. 179. *Antiphonarium archive s. Rufini (codex 5)* z Asyżu zawiera interesującą rubrykę, wprowadzającą w uroczystość św. Franciszka: *Fit autem duplex officium in transitu et in translatione eiusdem et utrumque cum octavis in octava similis duplex officium. In canonizatione ipsius vero fit duplex officium sine octavis*. Tekst potwierdza powyższe celebracje oraz obchód rocznicy kanonizacji św. Franciszka. Por. K. Kaproń, *Antiphonarium archive s. Rufini. Assisi (Codex 5). Componenti testuali*, (Monumenta Studia Instrumenta Liturgica, t. 52), Città del Vaticano 2009, s. 394.

¹³ D. de Gubernatis a Sospitello, *Orbis Seraphicus. Historia de tribus ordinibus a Seraphico Patriacha S. Francesco institutis, deque eorum Progressibus*, t. III, Apud Nicolaum Angelum Tinassum Impressorem Cameralem, Rome 1684, s. 21a,b.

¹⁴ Por. W. Di Fonzo, J. Odoardi, A. Pompei, *Bracia Mniejsi Konwentualni: Historia i życie 1209-1976*, przekł. P. Anzulewicz, Niepokalanów 1988, s. 345.

święta św. Franciszka należało zastosować tzw. prefację zwykłą znajdującą się na 147v karcie księgi. Zestaw tekstów prezentuje się następująco:

Introitus: Dilectus Deo

Oratio: Deus qui Ecclesiam

Epistola: Mihi autem absit gloriari (Ga 6,14-18)

Graduale: Christus purgavit

Alleluia: Lux vera illuminans

Evangelium: Respondens Iesus dixit: confiteor (Mt 11,25-30)

Offertorium: Serve meus

Secreta: Munera tibi, Domine

Communio: Factus est Dominus

Post communionem: Ecclesiam tuam¹⁵.

Analiza śpiewów mszalnych

1. *Introitus*

Introitus był śpiewem, którego forma zmieniała się w ciągu wieków. W pierwotnej warstwie na jego komponenty składał się psalm wraz z powtarzaną antyfoną. Taka kompozycja towarzyszyła uroczystej procesji wejścia. Z czasem część psalmiczna ulegała regularnemu skracaniu, do tego stopnia, że w XIII w. introit składał się z antyfony, wersetu psalmu, doksologii oraz powtórzenia antyfony¹⁶. Amalariusz z Metz wyjaśnia, że introit jest śpiewem prorockim, zapowiadającym przyjście Chrystusa, wprowadzającym w tajemnicę wcielenia. Ponadto jest obwieszczeniem Bożej obecności i wezwaniem do adoracji Najwyższego na wzór aniołów¹⁷.

¹⁵ M. Przeczewski, *Missale Franciscanum Regulae*, s. 481-482.

¹⁶ Por. J. Harper, *Formy i układ liturgii zachodniej od X do XVIII w. Wprowadzenie historyczne i przewodnik dla studentów i muzyków*, przekł. M. Kowalska, Kraków 2002, s. 133.

¹⁷ Por. Amalariusz z Metz, *Dzieła*, t. II: *Porządek antyfonarza. Inne pisma o świętych obrzędach. Reguły życia duchownych i mniszek*, red. T. Gacia, przypisy i bibliografia J. Adamiak, M. Turkiewicz, (Źródła i Monografie, t. 452), Lublin 2017, s. 140.

Tekst

Dilectus Deo et hominibus cuius memoria in benedictione est, ad regna caelestia ecce migrat, quoniam in virtute probatus, inventus est in verbis suis fidelis, ideo hereditas eius perseverat in aeternum.

Ps. In fide et lenitate ipsius Deus sanctum fecit illum et elegit eum de omni carne¹⁸.

Tłumaczenie

Umiłowany Boga i ludzi, o którym pamięć jest w błogosławieństwie, oto wstępuje do królestwa niebieskiego, ponieważ wypróbowany w cnocie, został uznany za wiernego w swoich słowach, dlatego jego dziedzictwo trwa na wieki.

PS W wierze i łagodności jego Bóg uczynił go świętym i wybrał go spośród wszelkiego ciała.

Introit jest kompozycją utkaną z tekstów Starego i Nowego Testamentu. Pierwsza perykopa, będąca inspiracją śpiewu na rozpoczęcie Mszy świętej o św. Franciszku, to tekst zapożyczony z Księgi Mądrości Syracha: *Dilectus Deo et hominibus Moyses, cuius memoria in benedictione est* (Vlg. Eccl 45,1). Fragment biblijny z pewnością był podstawą dla br. Eliasza przy kompozycji listu informującego o śmierci Świętego: „Będąc miły Bogu i ludziom został przyjęty do chwalebnych przybytków”¹⁹. Ponadto na powyższy tekst powołuje się św. Bonawentura w *Życiorysie większym św. Franciszka*, przedstawiając Asyżanina w pierwszym rozdziale swojego dzieła²⁰.

W szerszym kontekście przywołana perykopa stanowi część księgi, w której autor próbuje ukazać chwałę Bożą wyrażoną w dziejach Izraela. Wymowny jest początek całej sekwencji kolejnych epizodów: „Wychwalajmy mężów sławnych i ojców naszych według następstwa ich pochodzenia” (Syr 44,1). Odwieczny Bóg, swój splendor i moc, objawia w życiu i działalności wielkich mężów narodu wybranego. Szczególne miejsce po Henochu, Noem, Abrahamie, Izaaku i Jakubie zajmuje Mojżesz. Autor natchniony wyróżnia tę postać spośród innych zwrotem „umiłowany przez Boga”, nawiązującym do godności królewskiej, będącej wynikiem nadzwyczajnego umiłowania ze strony Boga. Mojżesz w oczach Syracha jawi się jako fundator religii monoteistycznej, prawodawca i przywódca, wyraziciel Bożego porządku. Bóg

¹⁸ M. Przeczewski, *Missale Franciscanum Regulae*, s. 481.

¹⁹ Eliasz z Asyżu (Kortony), *List okólny o śmierci św. Franciszka* 3, w: *Źródła franciszkańskie*, s. 427.

²⁰ Por. Bonawentura, *Życiorys większy św. Franciszka z Asyżu* 1,1, w: *Źródła franciszkańskie*, s. 837.

postawił Mojżesza u początków nowej epoki wolności dla narodu wybranego. W osobie wodza izraelitów Bóg ukazał swoją wszechmoc i konsekwencję w dążeniu do zbawienia i uświęcenia całego rodzaju ludzkiego²¹.

Autor księgi, wyraźnie akcentuje umiłowanie Mojżesza przez Boga oraz ludzi. Miłość ludzka jaką cieszył się przywódca narodu przejawiała się już w jego dzieciństwie, kiedy jako niemowlę został uratowany przed śmiercią, przyjęty przez córkę faraona i wychowany jako jej syn (por. Wj 2,5-10). Wyjątkową przychylnością i życzliwością został obdarowany w domu Reuela, kapłana madianitów, od którego otrzymał za żonę córkę Seforę (por. Wj 2,18-21). Ostatecznie Mojżesz został przyjęty przez naród jako wódz jeszcze w Egipcie, natomiast po przejściu Morza Czerwonego izraelici uwierzyli Bogu i Jego słudze Mojżeszowi (por. Wj 14,31). Mimo że Mojżesz również cierpiał z powodu swojego ludu, to tradycja nazwała go umiłowanym przez ludzi, gdyż nie była mu obca miłość matczyzna, miłość obcych osób, miłość w rodzinie i miłość ze strony narodu²².

Trudna do wyjaśnienia wydaje się formuła: *cujus memoria in benedictione est – którego pamięć jest w błogosławieństwie*. Ks. prof. Waldemar Chrostowski łączy błogosławieństwo z wdzięcznością. Człowiek wyraża swoją wdzięczność wobec Boga, za Jego interwencje zbawcze poprzez błogosławienie Stwórcy. Naród wybrany używał rzeczownika *berakab* (błogosławieństwo) i czasownika *berék* (błogosławić), by błogosławić Boga za dzieła dokonane w przeszłości oraz litość okazaną wspólnocie tu i teraz. W formułach tego typu zawierała się zatem pamięć o ludziach i wydarzeniach. Innymi słowy, pamięć w błogosławieństwie to pamięć w modlitwie. Trwanie w uwielbieniu Boga ma wymiar anamnetyczny – jest wspomnianiem, dlatego, jak długo Kościół zanosi swoją modlitwę, tak długo trwa pamięć o jego członkach²³.

Kolejna syntagma introitu stawia uczestników liturgii w roli świadków wstępowania do nieba podmiotu kompozycji: *ad regna caelestia ecce migrat*. Czasownik *migro,-are* wyrażony w trybie oznajmującym czasu teraźniejszego strony czynnej (*ind. praes. act.*) ukazuje św. Franciszka znajdującego się na drodze zmiany miejsca pobytu, migrującego – przenoszącego się do królestwa niebieskiego. Eucharystia pozwala wiernym uczestniczyć w tym wydarzeniu, doświadczyć wiecznego „dziś”, uobecniającego się w celebracji sakramentalnej²⁴. Rysuje się w tym miejscu obraz Kościoła towarzyszącego

²¹ *Pismo Święte Starego Testamentu, t. VIII-5: Księga Syracha*, Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – eskursy, oprac. H. Langkammer, Poznań 2005, s. 373.

²² Por. A.A. Di Lella, *Mądrość Syracha (Eklezjastyk)*, w: *Katolicki Komentarz Biblijny*, wyd. II, red. R.E. Brown, J.A. Fitzmyer, R. E. Murphy, red. naukowa wyd. polskiego W. Chrostowski, (Prymasowska Seria Biblijna, t. 17), Warszawa 2004, s. 591.

²³ Por. W. Chrostowski, *Błogosławieństwa i ich znaczenie w Starym testamencie*, „Studia Wrocławskie” 14(2012), s. 60.

²⁴ Por. M. Augé, *Rok liturgiczny. To sam Chrystus, który trwa w Kościele*, tł. K. Stopa, Kraków 2013, s. 36-38.

Świętemu w jego wstępowaniu do chwały na wzór apostołów – świadków wniebowstąpienia Chrystusa²⁵.

Następna syntagma wersetu wprowadzającego w liturgię ku czci św. Franciszka posiada rozbudowaną strukturę, na którą składają się teksty Księgi Syracha i Ps 36. Podmiot literacki został poddany próbie, ale zachował wierność. W Księdze Syracha słowo *probatus* odnosi się do bogacza, trwającego w stałej próbie wobec posiadanego bogactwa, ale nie ulega jego władzy. Zachowuje wolność, nie pozwala się zniewolić przedmiotom materialnym, będącym w jego posiadaniu (por. Syr 31,10). Autor księgi poddaje nawet w wątpliwość czy istnieje taki bogacz, który by nie uległ przepychowi? Więc tym bardziej ceni bogatego, mądrze zarządzającego dobrami, troszczącego się o innych i żyjącego w Bożej bojaźni²⁶. Bohater kompozycji w doświadczeniu jakim został poddany w ziemskim życiu cieszył się cnotą ubóstwa – wolności od wszelkich przywiązań. Syrach, podziwiając taką postawę, porównuje go do Samuela, prawdomównego proroka, widzącego otaczającą go rzeczywistość w blasku Bożego światła, niedającego się osłepić temu, co przyziemne i stanowiące pozory szczęścia²⁷.

Ostatnia syntagma pierwszego członu introitu tworzy fragment: *Novit Dominus dies immaculatorum, et haereditas eorum in aeternum erit* (Vlg. Ps 36,18), co Biblia Tysiąclecia tłumaczy na: *Pan zna dni nienaganych, a ich dziedzictwo trwać będzie na wieki* (Ps 37,18). Zgodność życia z głoszoną prawdą pochodzącą od Stwórcy jest gwarantem wieczności. Przywołany werset psalmiczny to obietnica posiadająca rys eschatologiczny. Może nawiązywać do zapowiedzi ziemi obiecanej. Kanaan miał być dany – odziedziczony na zawsze, a zamieszkujący tę ziemię mieli się cieszyć jej zasobami, żyć w obfitości i szczęściu. Zatem dziedzictwo przekazane podmiotowi badanego tekstu może mieć wymiar materialny i duchowy, a jego posiadanie będzie trwałe²⁸.

Drugim komponentem introitu jest werset zaczerpnięty z Syr 45,4. Biblia Jakuba Wujka oddaje ten tekst w następujących słowach: „Uczył go świętym w wierze i w cichości jego i wybrał go ze wszelkiego ciała” (Ekl 45,4). Kompilator śpiewu na wejście ponownie nawiązuje do Mojżesza, charakteryzującego się wiarą i łagodnością. Uświęcenie przywódcy narodu wybranego dokonało się na drodze wiary, obfitującej w wielkie wyzwania jakimi były: przyjęcie powołania, ujawnienie misji wobec starszych narodu, stanięcie przed faraonem, wyjście z Egiptu i przejście przez Morze Czerwone oraz wędrówka do ziemi Kanaan²⁹. Z kolei łagodność Mojżesza wyrażała

²⁵ Por. J. Corbon, *Liturgia – źródło wody życia*, przekł. A. Foltńska, Poznań 2006, s. 56-58.

²⁶ Por. *Pismo Święte Starego Testamentu, t. VIII-5: Księga Syracha*, s. 252-253.

²⁷ Por. tamże, s. 392,

²⁸ Por. J. Ślawik, *Psalm 37 zbiorem sentencji mądrościowych? Analiza Psalmu 37 i pytanie o zakorzenie psalmów mądrościowych w Psalterzu*, „Collectanea Theologica” 91(2001), nr 4, s. 33-34.

²⁹ Por. *Pismo Święte Starego Testamentu, t. VIII-5: Księga Syracha*, s. 374.

się w cierpliwym znoszeniu wszystkich przeciwności, nawet najbardziej bolesnych dla niego, tj. odstępstwa narodu, narzekanie, momenty odrzucenia nauki przekazywanej w imieniu Boga czy brak zaufania ze strony izraelitów podczas wędrówki po pustyni³⁰.

Introit stawia św. Franciszka wśród wielkich mężów historii zbawienia, wyróżniając go określeniem umiłowany przez Boga i ludzi, utożsamiając go tym samym z Mojżeszem, mężem łagodnym i cichym, a zarazem otwartym na powołanie do pełnienia wielkiej roli w historii. Odkrycie miłości Boga, Jego prawdziwego oblicza, stała się źródłem powołania Asyżanina do wielkich dzieł, umiłowania Stwórcy i wszelkiego stworzenia. Chwalebny Franciszek staje się więc treścią modlitwy Kościoła i jawi się w niej jako wstępujący do chwały nieba. Niebiański kształt Świętego jest równoważony prawdą o poddaniu go próbie. Franciszek nie uległ pokusie ziemskiego bogactwa, będącego w zasięgu jego rąk, wybrał ubóstwo i żył słowem otrzymanym od Boga podobnie jak prorok Samuel. Odwołanie do tej postaci pozwala widzieć Franciszka jako proroka, który głosi prawdę płynącą ze światła Bożego słowa, oświecającego jego wolę i umysł. Kolejnym obrazem, jaki otwiera przed nami introit to Franciszek eschatologiczny, cieszący się wieczną pełnią, obfitością w chwale nieba, radujący się z dziedzictwa trwającego na ziemi w postaci jego naśladowców.

2. *Graduale*

Śpiew gradualny posiadał formę responsorialną i był wykonywany przez kantora i chór. W XIII w. gradual składał się z powtarzanej antyfony mającej rozbudowaną formę muzyczną i wersetu psalmicznego³¹. Alegoryczna interpretacja Mszy świętej widziała w nim dialog Chrystusa z uczniami. Zbawiciel powołuje słuchaczy do przyjęcia słowa i odpowiedzi wyrażonej w śpiewie responsorium³².

Tekst

Christus purgavit peccata illius et exaltavit cornu eius dedit illi testamentum vitae et sedem gloriae in excelsis. V. In multitudine electorum habebit laudem et inter benedictos benedicetur in perpetuum³³.

³⁰ Por. <https://www.clerus.org/bibliaclerusonline/it/kr4.htm#ev>. [dostęp: 3.9.2024].

³¹ Por. J. Harper, *Formy i układ liturgii zachodniej*, s. 135.

³² Por. Amalariusz z Metz, *Dziela*, t. II: *Porządek antyfonarza*, s. 143

³³ M. Przeczewski, *Missale Franciscanum Regulae*, s. 481.

Tłumaczenie

Chrystus oczyścił go z grzechów i wywyższył róg jego, dał mu dziedzictwo życia i tron chwały na wysokościach. V. Będzie wychwalany wśród mnóstwa wybranych i między błogosławionymi będzie błogosławiony na wieki.

Kompozycja gradualu została oparta o teksty z Księgi Mądrości Syracha. Pierwszym fragmentem jest: *Dominus purgavit peccata ipsius, et exaltavit in aeternum cornu ejus: et dedit illi testamentum regni, et sedem gloriae in Israel* (Vlg. Eccl 47,13). Autor odnosi się do króla Dawida, który mimo wielkich zasług wobec narodu doświadczył upadku w grzech. Dawid musiał uznać swoją winę i stanąć w pokorze przed Bogiem, zyskując w ten sposób łaskę przebaczenia i oczyszczenia. Uniżenie stało się podstawą do wywyższenia. Podniesienie rogu oznacza wywyższenie władzy Dawida, umocnienie jego królewskiej potęgi, niezależność i powszechne panowanie. Wywyższenie będzie w tym przypadku przywróceniem właściwego porządku zakłóconego wcześniej przez grzech.

Druga syntagma śpiewu gradualnego jest konsekwencją pierwszej. Przekazanie dziedzictwa życia i tronu chwały na wysokościach, należy łączyć z wiecznym trwaniem dynastii, ze stabilnością królestwa i jego wyjątkowym miejscem w historii zbawienia. Bóg odnosi się do potomków Dawida jak do swoich dzieci, dlatego zostały im udzielone wielkie obietnice. Władza, której obrazem jest tron chwały pochodzi od Boga, jest swoistym współpanowaniem ze Stwórcą. Zatem obejmuje świat stworzony oraz rzeczywistość grzechu i jego konsekwencji, jaką jest śmierć³⁴.

Werset gradualny może nieco zaskakiwać. Podmiot omawianej eucharystii jest przyrównany do mądrości, gdyż tekst został zaczerpnięty z tzw. *Przemony mądrości* zawartej w 24 rozdziale Księgi Syracha. Biblia w przekładzie Jakuba Wujka tak oddaje ów fragment: „a w wielkości wybranych będzie miała chwałę a między błogosławionymi będzie błogosławiona” (Ekl 24,4). Podobnie jak mądrość jest wychwalana pośród innych cnót, tak podmiot będzie wychwalany wśród innych licznych bohaterów historii zbawienia. Tradycja przypisuje mądrości wielkie dzieła, wyróżniając wśród nich: panowanie, orędownictwo nad dziejami ludzi i narodów. Jak mądrość wychwalana jest za jej dzieła, tak wielkie postacie czczone są wraz z ich czynami.

Tekst wskazuje na wieczne zamieszkanie mądrości, wychodzącej z ust Boga i przebywającej na wysokościach. Przenika ona świat niebiański, w którym człowiek odkupiony ma również swój udział. Jak niebo jest domem mądrości, tak również staje się domem dla ludzi, postępujących we-

³⁴ Por. *Pismo Święte Starego Testamentu, t. VIII-5: Księga Syracha*, s. 400-401.

dług jej porządku. Jest to dom trwający na wieki, zapewniający szczęśliwość życia pośród szczęśliwych³⁵.

Gradual ukazuje św. Franciszka w królewskiej godności, porównując go do króla Dawida. Fundator zakonu jawi się jako oczyszczony i wywyższony. Dzięki nawróceniu i życiu w pokucie został przywrócony w nim właściwy, pierwotny, rajski porządek – życie według Ducha. Franciszek zasiada na tronie chwały, panuje na wzór Chrystusa Pantokratora, współkróluje ze swoim Zbawicielem. Jak Chrystusowi oddawana jest wszelka chwała, w niebie i na ziemi, tak Franciszek ma w niej udział, otrzymując cześć ze strony wiernych.

3. *Alleluia*

Śpiew *Alleluja* wyrażający radość Kościoła inicjował kantor, po czym chór powtarzał aklamację. Następnie kantor rozpoczynał werset, w który zwykle włączał się chór. Kompozycję kończyło ponowne wykonanie alleluja przez wszystkich śpiewaków³⁶. Amalariusz z Metz widzi w śpiewie alleluja misterium osoby Jezusa Chrystusa uwielbiającego Ojca i przyłączającego do swojego śpiewu zgromadzenie. Zatem ów śpiew jest ogłoszeniem chwały Boga wobec całego świata³⁷.

Tekst

Alleluia.

V. Lux vera illuminans omnem hominem, Christe Deus, infunde nostris cordibus lumen tue veritatis sancti Francisci precibus, laetare mater nostra Iherusalem, fundata in sapphyris et rosis coronata³⁸.

Tłumaczenie

Światłości prawdziwa oświecająca każdego człowieka, Chryste Boże, wlej w nasze serca światło twojej prawdy przez modlitwy świętego Franciszka, raduj się matko nasza Jeruzalem, zbudowana na szafirach i uwieńczona różami.

Werset allelujacyjny posiada rozbudowaną inwokację opartą o tekst zaczerpnięty z prologu ewangelii według św. Jana: *Erat lux vera, quae illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* (Vlg. J 1, 9). Ową światłością jest Wcie-

³⁵ Por. tamże, s. 196-197.

³⁶ Por. J. Harper, *Formy i układ liturgii zachodniej*, s. 135.

³⁷ Por. Amalariusz z Metz, *Dziela*, t. II: *Porządek antyfonarza*, s. 145.

³⁸ M. Przeczewski, *Missale Franciscanum Regulae*, s. 481.

lone Słowo – Jezus Chrystus wyznawany w tekście jako Bóg. Światłość prawdziwa, mówi i czyni prawdę, wyprowadzając człowieka z błędu grzechu. Ogarnia ona ludzi swoją zbawczą mocą, przysposabiając ich do odbioru słowa, przyjęcia Jezusa Chrystusa³⁹. Inwokacja przechodzi w prośbę, w której św. Franciszek występuje jako wstawiennik, upraszający światło prawdy dla modlących się. Uzasadnienie występowania imienia św. Franciszka w takim kontekście znajdujemy w *Liście okólnym o śmierci św. Franciszka*, autorstwa br. Eliasza:

Był on światłem, wysłanym przez światło prawdziwe, oświecającym tych, którzy pozostawali w ciemnościach i siedzieli w cieniu śmierci, żeby kierować ich nogi na drogę pokoju. Czynił to jakby prawdziwe światło południa. Wschodzący z wysokości oświecał jego serce i zapalał ogniem swej miłości⁴⁰.

Fundator zakonu, przyjmując w pełni światło słowa, poprzez czyny sam stawał się światłem dla innych, odbijając w sobie prawdziwą światłość – Jezusa Chrystusa. Dlatego jego przykład i wstawiennictwo jak najbardziej odpowiadają wyrażanej potrzebie światła w życiu wierzących.

Ostatnia syntagma wersetu jest wezwaniem wspólnoty Kościoła do radości, wynika ono ze świetlanego przykładu św. Franciszka. Źródłem aklamacji jest formuła użyta przez św. Pawła *Illa autem, quae sursum est Jerusalem, libera est, quae est mater nostra* (Vlg. Gal 4,26) co Biblia Tysiąclecia oddaje słowami: „Natomiast górne Jeruzalem cieszy się wolnością i ono jest naszą matką” (Gal 4,26). Mimo że kompilator tekstu nie uwzględnił słowa *sursum*, to w koncepcji św. Pawła chodzi o Kościół w jego wymiarze kosmicznym, ten chwalebny oraz pielgrzymujący. Ponieważ wierzący poprzez zjednoczenie z Chrystusem zmartwychwstałym i chwalebnym posiadają obywatelstwo niebieskie, to mogą ową wieczną ojczyznę nazywać swoją matką⁴¹.

Elementy ozdobne opisujące Jeruzalem podkreślają splendor rzeczywistości jaką jest Kościół. W opisie proroka Izajasza, Jeruzolima jest oblubienicą Pana, przyozdobioną drogocennymi kamieniami: „Oto Ja osadzę twoje kamienie na malachicie i fundamenty twoje na szafirach” (Iz 54,11). Wbrew powszechnej praktyce polegającej na stosowaniu w budowie fundamentów zwykłych kamieni, fundamenty Jeruzalem będą osadzone na szafirach, ozdobnym i cennym surowcu. Ten materiał zapewnia budowie nie tylko trwa-

³⁹ Por. H. H. Langkammer, *Komentarz teologiczno-pastoralny do Biblii Tysiąclecia. Nowy testament. Ewangelia wg. św. Łukasza, Ewangelia wg. św. Jana*, Poznań 2014, s. 286.

⁴⁰ Elias z Asyżu (Kortony), *List okólny* 8-9, w: *Źródła franciszkańskie*, s. 428.

⁴¹ Por. A. Vanhoye, P.S. Williamson, *List do Galatów. Katolicki Komentarz Biblijny*, przekł. A. Gomola, Poznań 2022, s. 171-172.

łość, ale również piękno, blask i przepych⁴². Owe bogactwo dopełnia uwięzienie różami. Wieniec jest symbolem zwycięstwa, jakie odnosi człowiek miłujący mądrość i postępujący według jej praw (por. Prz 4,9). Ponadto wieniec jest atrybutem oblubienicy, zachowującej swoje dziewictwo dla oblubieńca⁴³.

Werset allelujacyjny umiejscawia św. Franciszka w perspektywie eklezjalnej jako wybitną postać wspólnoty Kościoła. Zakonodawca, utożsamiony ze światłem, które sam w pełni przyjął, rozświetla drogę wierzącym poprzez przykład swojego życia. Naśladowanie go daje niejako pewność w dotarciu do chwały. Dlatego jest on przyczyną radości uczniów Chrystusa. Niewątpliwie drogocenny szafir i wieniec z róż są metaforami świętych, będących ozdobą Kościoła, górnego Jeruzalem. Piękno i chwała mają swoje źródło w Jezusie Chrystusie, ale zostały ukazane w życiu świętych, wśród których widnieje św. Franciszek – odnowiciel Kościoła.

4. *Offertorium*

Śpiew *offertorium* towarzyszył obrzędowi ofiarowania jako rozwinięty melizmatycznie utwór oparty o teksty biblijne. Kompozycja nie posiadała struktury responsorialnej i była samoistną antyfoną⁴⁴. Średniowieczna alegoria widziała w tym śpiewie lud wierny pozdrawiający Chrystusa składającego się w ofierze, podobnie jak mieszkańcy Jeruzolimy witający Zbawiciela wjeżdżającego do Świętego Miasta, gdzie wydał się na śmierć krzyżową⁴⁵.

Tekst

Serve meus, ecce testem populis dedi te, ducem ac praeceptorem gentibus, spiritus meus qui est in te et verba mea, quae posui in corde tuo, non recedant de ore tuo et de ore seminis tui, dicit Dominus, amodo et usque in sempiternum, alleluia⁴⁶.

Tłumaczenie

Sługo mój, oto ustanowiłem cię świadkiem narodów, wodzem, nauczycielem, ludów; Duch mój który jest na tobie i słowa moje, które włożyłem w twoje serce, nie odstąpią od twych ust i od ust twoich potomków mówi Pan, odtąd i aż na wieki. Alleluja.

⁴² Por. T. Brzegowy, *Księga Izajasza, Nowy Komentarz Biblijny*, t. XXI, cz. 3, Częstochowa 2019, s. 564-565.

⁴³ Por. M. Lurker, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, tł. K. Romaniuk, Poznań 1989, s. 261.

⁴⁴ Por. J. Harper, *Formy i układ liturgii zachodniej*, s. 136.

⁴⁵ Por. Amalariusz z Metz, *Dziela*, t. II: *Porządek antyfonarza*, s. 147.

⁴⁶ M. Przeczewski, *Missale Franciscanum Regulae*, s. 482.

Offertorium jest kompozycją dwóch fragmentów biblijnych z Księgi Izajasza. Bóg w swoim autorytecie przemawia do odbiorcy, powołując go do misji. Wymowna jest inwokacja utworu *Serve meus*, nienależąca genetycznie do tekstu biblijnego. Jednak można ją zinterpretować w kontekście przypowieści o talentach, gdzie dobrzy słudzy byli wynagradzani za swoją postawę wobec władcy. Za wierność i roztropne zarządzanie powierzonym dobrem, otrzymują łaskę wywyższenia, postawienia nad wieloma dobrami oraz udział w radości Pana (por. Mt 25, 14-23).

Pierwsza syntagma to niemal dosłowny cytat z perykopy zatytułowanej w Biblii Tysiąclecia „Zaproszenie na ucztę przymierza”, co w szerokim kontekście doskonale koresponduje z obrzędem ofiarowania, rozpoczynającym część ofiarniczą średniowiecznej Mszy świętej. „Oto ustanowiłem cię świadkiem dla ludów, dla ludów wodzem i rozkazodawcą” (Iz 55,4). Interpretatorzy tekstu, uważają, że sam Bóg zwraca się do Mesjasza, pochodzącego z rodu Dawida, nadając mu tym samym trzy urzędy: świadka, wodza i nauczyciela. Świadek wyróżnia się spójnością życia z Bożym prawem, wskazuje na Boga, będącego jedynym władcą i Królem nad światem. Jego życie objawia zwycięstwo słowa, pociąga innych do naśladowania. Termin wódz odnoszono do królów izraelskich. Jednak w koncepcji biblijnej, wódz miała cechować głęboka więź z Bogiem, gdyż to od Niego otrzymywał władzę i w Jego imieniu ją sprawował, zarządzając narodem z miłością i mądrością. Trzeci urząd, nauczycielski, nawiązuje do mesjańskiej misji prorockiej, polegającej na stałym nauczaniu, przekazywaniu słowa i utwierdzaniu wiary⁴⁷.

Drugi człon *offertorium* tworzy rozbudowana obietnica zaczerpnięta z Księgi Izajasza, której przekład według Biblii Tysiąclecia brzmi następująco:

Duch mój, który jest nad tobą i słowa moje, które włożyłem ci w usta, nie zejda z twych własnych ust ani z ust twoich dzieci, ani z ust potomków twoich synów, odtąd i na zawsze – mówi Pan (Iz 59,21).

Tekst jest dalszą konkretyzacją nagrody, jaką miał otrzymać sługa, występujący w inwokacji kompozycji. Duch i słowo udzielone słudze, są nowym przymierzem, trwałym i wiecznym, wprowadzającym go w nieustanny dialog z Bogiem. Owo przymierze, dzięki wierności sługi, nabiera wymiaru uniwersalnego i rozciąga się na wszystkich jego potomków. Odniesienie do potomstwa może wiązać się z niezwykle pomnożeniem liczby dzieci. Potomkowie, a zarazem dziedzice przymierza według Ducha i słowa, staną się błogosławieństwem dla całego świata, pociągając za sobą nowych członków⁴⁸.

Offertorium przedstawia św. Franciszka jako dobrego sługę, który pomnożył otrzymane dary od Stwórcy i został nagrodzony szczególnym udziałem

⁴⁷ Por. T. Brzegowy, *Księga Izajasza*, s. 583-586.

⁴⁸ Por. tamże, s. 687.

lem w życiu swojego Pana. Dlatego eucharystia na wzór Mesjasza nadaje mu trzy tytuły ministerialne: świadka, wodza i nauczyciela. Postać fundatora minorytów przybiera cechy charakterystyczne dla Jezusa Chrystusa i jego misji kapłańskiej, królewskiej i prorockiej. Nagrodą dla Franciszka jest przebóstwienie, upodobnienie do Jezusa. Jednak to nie koniec, gdyż dzięki wierności Świętego, Duch i słowo będą przekształcać wszystkich, którzy przyjmą formę życia założyciela zakonu.

5. *Communio*

Śpiew na komunię posiadał formę antyfony i towarzyszył obrzędowi Komunii świętej. W okresie późnego średniowiecza był krótkim utworem z uwagi na to, że zasadniczo Eucharystię przyjmowali jedynie duchowni⁴⁹. Średniowieczne *expositionis missae*, wyjaśniając antyfonę komunijną, przekazują, że jest to śpiew uwielbienia i dziękczynienia za dar niebiańskiego posiłku⁵⁰.

Tekst

Factus est Dominus fortitudo mea et misericordia sua multa misertus est michi, propterea qui diligitis Dominum, magnificate illum, quoniam bonus quoniam in saeculum misericordia eius, alleluia alleluia alleluia⁵¹.

Tłumaczenie

Stał się Pan moją mocą i poprzez swe wielkie miłosierdzie, ulitował się nade mną, dlatego, którzy kochacie Pana, wywyższajcie Go, bo jest dobry, bo na wieki miłosierdzie Jego. Alleluja, alleluja, alleluja.

Śpiew komunijny w swojej treści doskonale koresponduje z tajemnicą Eucharystii, która – jako pokarm – daje siłę wierzącemu. Św. Augustyn głosi, że: „jest to pokarm mocnych”, pokonujący w człowieku wszelką słabość, utrwalając tym samym życie wieczne⁵². Tekst *communio* jest odpowiedzią człowieka na Boże działanie płynące z daru komunii – tworzenia z Nim wspólnoty. Kompilator powołuje się na fragment z Drugiej Pieśni o Słudze Jahwe: *Deus meus factus est fortitudo mea* (Vlg. Is 49,5f). Jeśli Sługą Jahwe jest Chrystus, żyjący z Ojcem w stałym zjednoczeniu, to ze swej natury jest obdarzony siłą i chwałą Boga. Z tej racji, ochrzczeni, zanurzeni w życiu

⁴⁹ Por. J. Harper, *Formy i układ liturgii zachodniej*, s. 136.

⁵⁰ Por. P. Towarek, *Communiones mszalne dawniej i dziś*, „Studia Elbląskie” 21(2020), s. 138.

⁵¹ M. Przeczewski, *Missale Franciscanum Regulae*, s. 482.

⁵² Augustyn, *Wyznania* VII,10, tłumaczył oraz wstępem i kalendarium opatrzył Z. Kubiak, Kraków 2001, s. 181.

i śmierci Zbawiciela, upodobnieni do Chrystusa, otrzymują łaskę mocy Bożej, na której mogą się oprzeć w drodze do pełni życia wiecznego. Komunia święta utrwała jedność z Bogiem, a więc i moc płynącą z tego daru.

Druga syntagma *communio* wydobywa prawdę o miłosierdziu Boga, inspirowaną się również tekstem z proroka Izajasza: *In momento indignationis abscondi faciem meam parumper a te; et in misericordia sempiterna misertus sum tui, dixit redemptor tuus, Dominus* (Vlg. Is 54,8). Biblia Tysiąclecia oddaje ten tekst następująco: *W przystępie gniewu ukryłem przed tobą na krótko swe oblicze, ale w miłości wiecznej nad tobą się ulitowałem, mówi Pan, twój Odkupiciel* (Iz 54,8). Kluczowymi słowami w przytoczonym fragmencie będą: miłosierdzie i ulitowanie się. Podmiot antyfony dostrzega wielki dar kryjący się w kategorii miłosierdzia i litości Stwórcy. Wieczna miłość, miłosierdzie, litość Boga to miłość macierzyńska, niezmienna, trwała, bezwarunkowa. Jej przymiotem jest czułość i delikatność. Z pewnością podmiot musiał doświadczyć ciężaru grzechu, ale odkrył prawdę o Bożym miłosierdziu, stąd nie może pominąć tej Boskiej cechy w swojej modlitwie.

Kolejna część *communio* jest zachętą do uwielbienia Boga. Treść skierowana jest do tych, którzy kochają Pana w myśl Ps 96 w przekładzie wulgaty: *Qui diligitis Dominum* (Vlg. Ps 96,10). Według psalmisty, prawdziwie kochać Boga mogą tylko ci, którzy nienawidzą zła i w pełni je odrzucają. Zatem jest to zachęta do zgromadzenia, które zostało uznane za godne, by oddawać chwałę Stwórcy, gdyż wyrzekło się grzechu i jako nowe stworzenie w Chrystusie, wielbi Ojca czystymi sercami i wargami. Taki wydzźwięk tekstu wzmacnia termin *magnificate* występujący w Ps 34: „Uwielbiajcie ze mną Pana, imię Jego wspólnie wywyższajmy!” (Ps 34,4). Uwielbienie to wspólne działanie zbawionych, zatem posiada wymiar liturgiczny, w którym modlitwa chrześcijan osiąga swoją największą skuteczność.

Kompozycję wieńcza słowa zapożyczone z Ps 106: *quoniam bonus, quoniam in saeculum misericordia ejus* (Vlg. Ps 105,1). Wiersz stanowi opis Boga, który jest dobry i na wieki miłosierny. Tekst uzasadnia uwielbianie Stwórcy przez zgromadzenie i tworzy swoiste wyznanie wiary wspólnoty. Boża dobroć i miłosierdzie rozciągają się na całą historię, czyniąc z dziejów ludzkich historię zbawienia. Z tej prawdy płynie radość stworzenia, wyrażona przez antyfonę w postaci potrójnego alleluja. Aklamacja *Alleluja* będąc integralnym elementem Ps 106 wskazuje na liturgiczne przeznaczenie utworu. W kulcie świątynnym, zgromadzenie włączało się aktywnie w modlitwę kapłanów poprzez okrzyk „Alleluja – Chwalcie Pana”⁵³.

Antyfona komunijna jest niejako śpiewem św. Franciszka, a wraz z nim całego zgromadzenia. Święty wskazuje na dar Komunii świętej, będącej źródłem Boskiej siły dla wierzącego. Zakonodawca jawi się jako głosiciel Bożego miłosierdzia i zaprasza zgromadzenie liturgiczne do postawy uwielbienia,

⁵³ Por. J.S. Synowiec, *Wprowadzenie do Księgi Psalmów*, Kraków 1996, s. 59.

zatem ujawnia się jako celebrans liturgii. Następnie uzasadnia swoją modlitwę, obwieszając, że Bóg jest dobry i na wieki laskawy. Niezwykle wymowna jest radość całej wypowiedzi podkreślona w potrójnym *Alleluja*. *Communio* wydaje się być streszczeniem Franciszkowej wizji Jezusa Chrystusa, skoncentrowanej na tajemnicy Eucharystii:

Wiemy, że Jego Ciało nie może być obecne, jeśli nie odbyła się przedtem konsekracja przez słowo. Niczego bowiem na tym świecie nie mamy i nie widzimy cieleśnie z Najwyższego, jedynie Ciało i Krew, imiona i słowa, przez które zostaliśmy stworzeni i odkupieni ze śmierci do życia⁵⁴.

Modlitwy prezydenckalne

1. *Oratio*

Modlitwa określana w *Missale Regulae* jako *oratio*, występowała w liturgii tuż przed czytaniem epistoly i była wygłaszana przez kapłana. Historycy łączą jej pojawienie się w celebracji eucharystycznej z czasami św. Leona Wielkiego. Stanowiła swoisty zwornik między obrzędami wstępnymi a liturgią słowa⁵⁵. Amalariusz z Metz podkreśla, że *oratio* była wykonywana przez przewodniczącego zwróconego w stronę wschodu, aby w ten sposób wyrazić łączność z niebem, które wznosi się od wschodu. Był to ponadto znak jedności ze świętymi i aniołami, otaczającymi tron Boga⁵⁶. *Oratio*, zwane również kolektą, posiada swoją własną strukturę kompozycyjną. Pierwszym elementem jest inwokacja, czyli przywołanie osoby Boga, następnie często występuje tzw. predykat, będący przymiotnikiem lub imiesłowem związanym z inwokacją. W innych przypadkach predykat będzie pełnił rolę swoistej definicji Boga lub spełniał funkcję katechetyczną przypominając podstawowe prawdy wiary. Kolejnym elementem oracji jest anamneza – wspomnienie ważnych wydarzeń z historii zbawienia. Po anamnezie następuje prośba, związana zwykle z anamnezą i owoc prośby, czyli pożądaný efekt modlitwy. Kolekta kończy się konkluzją, czyli wezwaniem pośrednictwa Jezusa Chrystusa⁵⁷.

⁵⁴ Franciszek, *List do duchownych* 2-3, w: *Źródła franciszkańskie*, s. 249.

⁵⁵ Por. B. Nadolski, *Liturgika*, t. IV: *Eucharystia*, wyd. II uzupełnione, Poznań 2011, s. 183.

⁵⁶ Por. Amalariusz z Metz, *Dzieła*, t. I: *Święte obrzędy Kościoła*, red. T. Gacia, wstęp J.A. Ihnatowicz, przypisy i bibliografia A. Strycharczuk, (Źródła i Monografie, t. 434), Lublin 2016, s. 255-256.

⁵⁷ Por. A. Żądło, *Eklezjologiczny wymiar kolekt adwentu w Mszałe rzymskim Pawła VI. Studium lingwistyczno-teologiczne*, Kraków 2002, s. 25-31.

Tekst

Deus qui Ecclesiam tuam beati Francisci meritis foetu novae prolis amplificas tribue nobis ex eius imitatione terrena desplicere et caelestium donorum semper participatione gaudere. Per⁵⁸.

Tłumaczenie

Boże, który Kościół swój, dla zasług błogosławionego Franciszka, nową rodziną ubogacasz, daj nam za jego przykładem gardzić rzeczami ziemskimi, a niebiańskich mieszkań udziałem zawsze się radować.

Oracja, posiada rozbudowany predykat ukazujący Boga przyjmującego człowieka do komunii z sobą. Miejszem tworzenia wspólnoty z Bogiem jest Kościół, który stale się powiększa będąc wzbogacany przez Stwórcę nowymi członkami. Kościół, jako rzeczywistość teandryczna, nie pozbawia człowieka wartości jego odpowiedzi na powołanie do tworzenia wspólnoty uczniów Chrystusa. Wręcz przeciwnie, docenia zasługi wiernych w wysiłku nawrócenia i podejmowaniu autentycznej drogi chrześcijańskiej, polegającej na niesieniu własnego krzyża i naśladowaniu Chrystusa (por. Mk 8,35). Wśród wyjątkowych naśladowców ziemskiego życia Zbawiciela jaśniej przykład św. Franciszka. Jego doskonale podążanie za Jezusem Chrystusem wyrażone w pozostawieniu grzesznego życia, stało się inspiracją nawrócenia i zmiany stylu życia dla innych⁵⁹. Autor modlitwy potwierdza zasługi fundatora zakonu w pozyskaniu dla wspólnoty Kościoła, mnóstwa wiernych, którzy przyjęli Franciszkowy styl życia. Termin: nowa rodzina to naśladowcy Asyżanina, wspólnota braci, sióstr i wszystkich zainspirowanych sposobem jego życia. Ponieważ Franciszek okazał się wiernym uczniem Chrystusa i został uznany przez Kościół za świętego, to również jego synowie, jako naśladowcy, mogą cieszyć się wiarygodnością.

Twórca oracji stawia Franciszka jako wzór, ideał do naśladowania, który dzięki wspomagającej i uprzedzającej łasce Bożej ma pociągnąć wierzących do gardzenia tym, co przyziemne, nietrwale i nieistotne dla zbawienia. Osoba Asyżanina ukazana jest w perspektywie eschatologicznej, gdyż przykład jego życia oderwanego od ziemskich przywiązań ma zwrócić uwagę wiernych na wieczne mieszkanie z Bogiem w niebie. Radość wierzącego powinna wynikać z eschatologicznej pełni, w której ma udział św. Franciszek, a jej zadatek wierzący otrzymują w świętych obrzędach Kościoła⁶⁰.

⁵⁸ M. Przechowski, *Missale Franciscanum Regulae*, s. 481.

⁵⁹ Por. Franciszek, *Testament* 1-5, 14-17, w: *Źródła franciszkańskie*, s. 155-157.

⁶⁰ Por. *Konstytucja o liturgii świętej* 8, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, Poznań 2002, s. 51

2. *Secreta*

Modlitwa zwana sekretą stanowiła zwieńczenie obrzędu ofiarowania i była odmawiana przez kapłana ściszym głosem. Amalariusz z Metz u wyjaśnia, że w tej oracji błaga się Boga o oczyszczenie ofiary, aby stała się godna przyjęcia. Modlitwa jest wypowiedziana po cichu, ponieważ jest skierowana tylko do Boga, a jej treść ma pouczyć kapłana o czym winien myśleć w czasie sprawowania najświętszej ofiary⁶¹.

Tekst

Munera tibi, Domine, dicata sanctifica et intercedente beato Francisco ab omni nos culparum labe purifica. Per⁶².

Tłumaczenie

Uświęć Panie dary Tobie ofiarowane i przez wstawiennictwo błogosławionego Franciszka oczyść nas z wszelkich win. Przez.

Sekretę tworzą dwie prośby skierowane do Pana: o uświęcenie darów i przez wstawiennictwo św. Franciszka oczyszczenie z win. Przyjęcie przez Boga ofiary jest zarazem jej uświęceniem. On przyjmuje ofiarę wraz z tymi, którzy ją składają, uświęcając i przemieniając ofiarujących jak i same dary.

Treść modlitwy eksponuje św. Franciszka jako wstawiennika, mającego swoją modlitwą wyprosić wierzącym oczyszczenie z wszelkich win. Modlitwa świętych jest miła Bogu, gdyż ciesząc się chwałą nieba adorują Go i swoją doskonałą modlitwą wspierają Kościół pielgrzymujący. Założyciel minorytów, zaliczony do grona błogosławionych stał się szczególnym przedstawicielem wszystkich doświadczonych przez grzech. Jego naśladowcy i czciciele mogą prosić o oczyszczenie z win, na podstawie możliwości uczestnictwa w *communio sanctorum* czyli w dobrach i łaskach przygotowanych przez Boga wszystkim świętym⁶³. Ostatecznie prośba zawarta w treści sekrety jest wołaniem o uniewinnienie będące skutkiem usprawiedliwienia dokonanego przez Chrystusa na krzyżu. Uobecnienie ofiary krzyżowej ma miejsce w sprawowaniu Mszy świętej, dlatego też *secreta* staje się oczywistym momentem na kierowanie do Boga wyżej przedstawionej prośby.

⁶¹ Por. Amalariusz z Metz, *Dziela*, t. I: *Święte obrzędy Kościoła*, s. 281.

⁶² M. Przeczewski, *Missale Franciscanum Regulae*, s. 482.

⁶³ Por. K. Porosło, *O współczesnym (nie)rozumieniu pojęcia „zasługa”*, „Theologica Vratislaviensia” 16(2021), s. 92.

3. *Postcommunio*

Modlitwa po komunii posiada wymiar dziękczynno-błagalny. Z jednej strony jest dziękczynieniem za dary udzielone w tajemnicy ofiary eucharystycznej, a z drugiej prośbą o rozwój owoców Komunii świętej w życiu wiernych. *Postcommunio* zawiera w sobie prośbę o błogosławieństwo dla wiernych, którzy przyjęli Ciało Pańskie. Średniowieczna alegoria łączy tę orację z błogosławieństwem Chrystusa, skierowanym wobec uczniów podczas wniebowstąpienia, mającego miejsce po posiłku⁶⁴.

Tekst

Ecclesiam tuam quaesumus, Domine gratia caelestis amplificet, quam beati Francisci illuminare voluisti gloriosis meritis et exemplis⁶⁵.

Tłumaczenie

Prosimy Cię Panie, niech łaska niebieska daje wzrost Twojemu Kościołowi, który raczyłeś oświecić chwalebnyimi zasługami i przykładami błogosławionego Franciszka.

Dla autora omawianej modlitwy łaska niebieska jest faktem dokonany, chodzi oczywiście o pokarm eucharystyczny, udzielony zgromadzeniu w celebracji. Komunia święta jest darem Boga z samego siebie. Jest to dar najwspanialszy i bezwarunkowy, dostrzegany przez św. Franciszka i opisywany, jako zstępujący z nieba, królewskiego tronu na ołtarz w ręce kapłana. Łaska jest ucieleśniana w tajemnicy chleba i wina. W celebracji eucharystycznej, staje się widoczna i dostępna⁶⁶.

Wspólnota Kościoła w omawianej modlitwie prosi, by Komunia dawała wzrost wierzącym. Predykat oracji odnosi się do słowa Kościół, opisywany jako oświecony zasługami i przykładami św. Franciszka. Fundator zakonu, rozświetla drogę wierzącego, wyposażonego w łaskę niebieską. Franciszek jawi się jako przykład właściwego korzystania z otrzymanego daru komunii z Bogiem. Dlatego oświeca Kościół na drodze, tego, co nieznane i niepewne, by w zjednoczeniu z Chrystusem i wierności słowu kroczyć ku chwale nieba.

⁶⁴ Por. B. Frontczak, *Alegoria w liturgii w świetle expositionis missae z IX w.*, Kraków 2022, s. 91-92. [https://wt.upjp2.edu.pl/fcp/RPRsbBAcHKDYILFApR0NzdGFSbRAYCwovHQoBGnhlUGF4a3ANJ1cMVFJPPTIzDg/_users/code_HLUsRDxsXOTo3XUkiFxYiKj9VdQI3Ggc6cE0AXDdpFDs/doktoraty/boguslaw_afrontczak_-_alegoria_w_liturgii_\]w_swietle_expositiones_missae_z_ix_wieku.pdf](https://wt.upjp2.edu.pl/fcp/RPRsbBAcHKDYILFApR0NzdGFSbRAYCwovHQoBGnhlUGF4a3ANJ1cMVFJPPTIzDg/_users/code_HLUsRDxsXOTo3XUkiFxYiKj9VdQI3Ggc6cE0AXDdpFDs/doktoraty/boguslaw_afrontczak_-_alegoria_w_liturgii_]w_swietle_expositiones_missae_z_ix_wieku.pdf). [dostęp: 9.11.2024]

⁶⁵ M. Przeczewski, *Missale Franciscanum Regulae*, s. 482.

⁶⁶ Por. Franciszek, *Napomnienie 1*, 16-22, w: *Źródła franciszkańskie*, s. 197.

Dzięki przyjęciu świadectwa św. Franciszka wspólnota wierzących, stanie się jeszcze bardziej wyraźnym znakiem dla świata w drodze do życia wiecznego⁶⁷.

Zakończenie

Liturgia Kościoła pozwala nam wrócić do sensu świętości i jej odpowiedniego kształtu, uformowanego w żywych członkach mistycznego Ciała Chrystusa. Odbicie osoby Jezusa Chrystusa w człowieku jest najbardziej właściwym obrazem świętości i człowieczeństwa. *Lex orandi* Kościoła, jako nośnik *lex credendi*, pozwala widzieć św. Franciszka właśnie w tej chrystologicznej perspektywie: przebóstwionego, innego, ale nie oderwanego od ludzkiej egzystencji. Uczestnictwo w celebracji liturgicznej ku czci św. Franciszka jest skutecznym dotknięciem świętości naśladowcy Chrystusa. Sprawując Eucharystię razem z całym Kościołem, rozpoznajemy w niej zakonodawcę jako współcelebransę. Odkrywamy go jako zjednoczonego w Duchu Świętym z Chrystusem i zapraszającego wiernych do uwielbienia Ojca.

Biorąc pod uwagę zebrany materiał teologiczny należy stwierdzić, że formularz mszalny *Dilectus Deo* nie jest zdjęciem faktów z życiorysu świętego, ale ikoną przemienionego Franciszka, zasiadającego w chwale nieba, upodobnionego do Chrystusa - króla, kapłana i proroka. Pozwolę sobie zakończyć ten artykuł niestandardowo. Na podstawie analizowanej eucharologii tworzy się ikona św. Franciszka, którą można wyrazić w konkretnych wezwaniach litanijskich. Niech one staną się syntezą przeprowadzonego procesu badawczego.

Święty Ojciec Franciszku:

Postawiony wśród wielkich postaci historii zbawienia

Umiłowany przez Boga i ludzi na wzór Mojżesza

Prawdopodobny proroku upodobniony do Samuela

Cieszący się wiecznym dziedzictwem jak ród Dawida

Trwający w pamięci Kościoła

Oczyszczony z grzechów przez autentyczne życie w pokucie

Uczestniczący w kapłańskiej, królewskiej i prorockiej

misji Jezusa Chrystusa

⁶⁷ Por. J. Nowak, *Święci w misterium*, s. 155-156.

Ideale życia
Wstępujący do nieba
Zasiadający na tronie chwały
Skuteczny wstawienniku
Oświecający drogi członków Kościoła
Pomnażający dary Mistycznego Ciała Chrystusa

Bibliografia

- Amalariusz z Metz, *Dzieła*, t. I: *Święte obrzędy Kościoła*, red. T. Gacia, wstęp J.A. Ihnatowicz, przypisy i bibliografia A. Strycharczuk, (Źródła i Monografie t. 434), Towarzystwo naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2016.
- Amalariusz z Metz, *Dzieła*, t. II: *Porządek antyfonarza. Inne pisma o świętych obrzędach. Reguły życia duchownych i mniszek*, red. T. Gacia, przypisy i bibliografia J. Adamiak, M. Turkiewicz, (Źródła i Monografie t. 452), Towarzystwo naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2017.
- Augé M., *Rok liturgiczny. To sam Chrystus, który trwa w Kościele*, tl. K. Stopa, Homo Dei, Kraków 2013.
- Augustyn z Hippony, *Wyznania*, tłumaczył oraz wstępem i kalendarium opatrzył Z. Kubiak, Wydawnictwo Znak, Kraków 2001.
- Biblia Sacra Vulgatae Editionis*, Sixti V. Pontificis Max. Jussu recognita et Clementis VIII auctoritate edita, Apud Nicolaum Pezzana, Venetiis 1714.
- Bonawentura z Bagnoregio, *Życiorys większy św. Franciszka z Asyżu*, w: *Źródła franciszkańskie*, red. R. Prejs, Z. Kijas, Wydawnictwo Bratni zew, Kraków 2005, s. 813-1005.
- Brzegowy T., *Księga Izajasza, Nowy Komentarz Biblijny*, t. XXI, cz. 3, Edycja św. Pawła, Częstochowa 2019.
- Chrostowski W., *Błogosławieństwa i ich znaczenie w Starym testamencie*, Studia Wrocławskie 14(2012), s. 51-67.
- Corbon J., *Liturgia - źródło wody życia*, przekł. A. Foltńska, Wydawnictwo W drodze, Poznań 2006.
- De Gubernatis a Sospitello D., *Orbis Seraphicus. Historia de tribus ordinibus a Seraphico Patriarcha S. Francesco institutis, deque eorum Progressibus*, t. III, Apud Nicolaum Angelum Tinassnum Impressorem Cameralem, Rome 1684.
- Di Fonzo W., Odoardi J., Pompei A., *Bracia Mniejsi Konwentualni: Historia i życie 1209-1976*, przekł. P. Anzulewicz, Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, Niepokalanów 1988.
- Di Lella A.A., *Mądrość Syracha (Eklezjastyk)*, w: *Katolicki Komentarz Biblijny*, wyd. II, red. R.E. Brown, J.A. Fitzmyer, R.E. Murphy, red. naukowa wyd. polskiego

- W. Chrostowski, (Prymasowska Seria Biblijna t. 17), Oficyna Wydawnicza „Vocatio” Warszawa 2004, s. 573-592.
- Elias z Asyżu (Kortony), *List okólny o śmierci św. Franciszka*, w: *Źródła franciszkańskie*, red. R. Prejs, Z. Kijas, Wydawnictwo Bratni zew, Kraków 2005, s. 420-430.
- Franciscus Liturgicus, Editio Fontium Saeculi XIII*, red. F. Sedda, współpraca J. Dalarun, Editrici francescane, Padova 2015.
- Franciszek, *List do duchownych*, w: *Źródła franciszkańskie*, red. R. Prejs, Z. Kijas, Wydawnictwo Bratni zew, Kraków 2005, s. 247-250.
- Franciszek, *Napomnienie 1*, w: *Źródła franciszkańskie*, red. R. Prejs, Z. Kijas, Wydawnictwo Bratni zew, Kraków 2005, s. 193-206.
- Franciszek, *Testament*, w: *Źródła franciszkańskie*, red. R. Prejs, Z. Kijas, Wydawnictwo Bratni zew, Kraków 2005, s. 153-160.
- Frontczak B., *Alegoria w liturgii w świetle expositionis missae z IX w.*, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Kraków 2022.
- Harper J., *Formy i układ liturgii zachodniej od X do XVIII w. Wprowadzenie historyczne i przewodnik dla studentów i muzyków*, przekł. M. Kowalska, Musica Jagiellonica, Kraków 2002.
- Kapron K., *Antiphonarium archive s. Rufini. Assisi (Codex 5). Componenti testuali*, (Monumenta Studia Instrumenta Liturgica, t. 52), Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2009.
- Kijas Z.J., *Przebóstwienie człowieka i świata*, Wydawnictwo Naukowe PWT, Kraków 2000.
- Konstytucja o liturgii świętej*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, Pallotinum, Poznań 2002, s. 48-77.
- Lurker M., *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, tl. K. Romaniuk, Pallotinum, Poznań 1989.
- Langkammer H.H., *Komentarz teologiczno-pastoralny do Biblii Tysiąclecia. Nowy testament. Ewangelia wg. św. Łukasza, Ewangelia wg. św. Jana*, Wydawnictwo Pallotinum, Poznań 2014.
- Nadolski B., *Liturgika*, t. IV: *Eucharystia*, wyd. II uzupełnione, Pallotinum, Poznań 2011.
- Nowak J., *Święci w misterium paschalnym Chrystusa*, Pallotinum, Poznań 2020.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, oprac. Zespół biblistów polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich, wyd. V na nowo opracowane i poprawione, Wydawnictwo Pallotinum, Poznań 2003.
- Pismo Święte Starego Testamentu, t. VIII-5: Księga Syracha*, Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy, oprac. H. Langkammer, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Pallotinum, Poznań 2005.
- Porosło K., *O współczesnym (nie)rozumieniu pojęcia „zasługa”*, *Theologica Vratislaviensia* 16(2021), s. 85-101.
- Przeczewski M., *Missale Franciscanum Regulae, codicis VI.G.38 Bibliotheca Nationalis Neapolinensis*, (Monumenta Studia Instrumenta Liturgica, t. 31), Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2003.
- Slawik J., *Psalm 37 zbiorem sentencji mądrościowych? Analiza Psalmu 37 i pytanie o zakorzenienie psalmów mądrościowych w Psalterzu*, *Collectanea Theologica* 91(2001), nr 4.
- Tomasz z Celano, *Życiorys pierwszy św. Franciszka*, w: *Źródła franciszkańskie*, red. R. Prejs, Z. Kijas, Wydawnictwo Bratni zew, Kraków 2005, s. 431-550.
- Synowiec J.S., *Wprowadzenie do Księgi Psalmów*, Wydawnictwo OO. Franciszkanów „Bratni Zew”, Kraków 1996.

- Towarek P., *Communiones mszalne dawniej i dziś*, Studia Elbląskie 21(2020), s. 131-153.
- Van Dijk S. J. P., Hazelden Walker J., *The Origins of The Modern Roman Liturgy*, The Newman Press Westminster, MD, Darton, Longman & Todd, London 1960.
- Vanhoye A., P.S. Williamson, *List do Galatów. Katolicki Komentarz Biblijny*, przekł. A. Gomola, Wydawnictwo W drodze, Poznań 2022.
- Żądło A., *Eklezjologiczny wymiar kolekt adventu w Mszale rzymskim Pawła VI. Studium lingwistyczno-teologiczne*, Wydawnictwo: Instytut Teologiczny Księży Misjonarzy, Kraków 2002.
- Żądło A., *Hermeneutyka w badaniach nad formami modlitw liturgicznych*, w: *Studia liturgiczne*, t. 11: *Badania nad liturgią w Polsce po Vaticanum II (Historia-Kierunki badań-Metodologia)*, red. Cz. Krakowiak, W. Pałęcki, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2015, s. 81-113.

Strony internetowe:

- <https://www.clerus.org/bibliaclerusonline/it/kr4.htm#ev> [dostęp: 3.9.2024].
- https://wt.upjp2.edu.pl/fcp/RPRsbBAcHKDYILFApR0NzdGFSbRAyCwovHQoBGnhUGF4a3ANJ1cMVFJPPtIzDg/_users/code_HLUsRDxsXOTo3XUkiFxyYiKj9VdQI3Ggc6cE0AXDdpFDs/doktoraty/boguslaw_a_frontczak_-_alegoria_w_liturgii_w_swietle_expositiones_missae_z_ix_wieku.pdf [dostęp: 9.11.2024].

Marcin Drag OFMConv – wikariusz krakowskiej prowincji franciszkanów oraz przewodniczący komisji liturgicznej tejże prowincji. Wykładowca liturgiki w Studium Franciszkańskim działającym w ramach Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie. Ponadto prowadzi zajęcia z zakresu teologii liturgii w Instytucie Studiów Franciszkańskich. Jest absolwentem UPJPII, gdzie na Wydziale Teologicznym obronił pracę doktorską. Jego zainteresowania naukowe obejmują hermeneutykę, formację liturgiczną oraz franciszkańską tradycję liturgiczno-muzyczną. Autor publikacji naukowych i popularno-naukowych z zakresu teologii liturgii i tradycji liturgicznej Zakonu Braci Mniejszych Konwentualnych. W działalności duszpasterskiej, poprzez liczne wykłady i katechezy skierowane do studentów i innych wiernych świeckich, akcentuje wartość liturgii i jej fundamentalny wpływ na życie chrześcijańskie.